

SOCIALINĖS EPISTEMOLOGIJOS IDĖJA IR NATŪRALISTINĖ DILEMA

Audronė Rimkutė

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Didlaukio g. 45–507, LT-2057 Vilnius
Tel. (370-2) 77 07 06, faks. (370-2) 76 18 90
El. paštas: audronerm@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama, kaip vienoje iš natūralistinės epistemologijos atmainų – socialinėje epistemologijoje – iškyla ir sprendžiama „natūralistinė dilema“. Analizuojamos dvi pagrindinės socialinės epistemologijos koncepcijos – Alvino Goldmano veritizmas ir Steve'o Fullerio sociologinis natūralizmas. Šių koncepcijų šalininkai polemizuoja tiek su klasikine epistemologija, tiek su radikaliuoju natūralizmu teigdami, kad epistemologija turi būti ir natūralistinė, ir normatyvinė. Straipsnyje ginamas teiginys, kad tokios sušvelninto natūralizmo teorijos neišvengiamai yra nenuoseklios metodologiniu požiūriu.

Prasminiai žodžiai: natūralizmas, normatyvumas, socialinė epistemologija, Alvinas Goldmanas, Steve'as Fulleris.

Įvadas: natūralistinė epistemologija ir normatyvumo problema

Natūralistinės epistemologijos pradžia paprastai siejama su 1969 metų W. O. Quine'o straipsniu *Natūralizuota epistemologija*. Čia jis trumpai išdėsto pagrindinius savojo „empirizmo be dogmų“ teiginius ir apibrėžia naujus epistemologijos kontūrus: „Epistemologija, ar kažkas panašaus į ją, užima psichologijos, vadinasi, gamtos mokslų skyriaus vietą. Ji tyrinėja natūralų fenomeną, būtent – fizinį žmogiškąjį subjektą. Šis objektas įtraukiamas į kokią nors eksperimentišką įeigą (*input*), pavyzdžiui, apšvitinamas tam tikro pasirinkto dažnio spinduliais. Atitinkamu laiku objektas kaip išeigą (*output*) pateikia trimačio išorinio pasaulio ir jo istorijos ap-

rašymą. Tirti ribotos įeigos ir gausios išeigos santykį skatina tos pačios priežastys, kurios visada motyvavo ir epistemologiją, būtent siekis sužinoti, koks yra duomenų ir teorijos santykis ir koku būdu kieno nors gamtos teorija pranaksta bet kokius turimus duomenis“ (Quine 1985: 24).

Epistemologijos pajungimas psichologijai ilgai buvo atmetamas kaip ydingas samprotavimas: jeigu epistemologo tikslas yra empirinio mokslo pagrindimas, tai jis negali grįsdamas remtis nei psichologija, nei koku nors kitu empiriniu mokslu. Tačiau, kaip teigia Quine'as, šis argumentas netenka prasmės, jeigu atsisakoma fundamentizmo – galutinių, nenuneigiamų mokslo pagrindų paieškos. Jei tikslas yra tik išsiaiškinti stebėjimo ir mokslo sąryšį, tai siekiant

šio tikslo galima naudotis visa turima informacija, taip pat ir ta, kurią pateikia pats mokslas: „mes suprantame mokslą kaip instituciją arba pasaulyje vykstantį procesą ir nesitikime, kad šis supratimas yra kuo nors geresnis, negu pats mokslas, kuris yra jo objektas“ (Quine 1985: 24).

Šios Quine'o idėjos natūralizmo teoretikų paprastai pateikiamos kaip „radikaliojo natūralizmo“ pagrindas. Tokio natūralizmo esmė yra epistemologijos, kaip savarankiškos disciplinos, atsisakymas ir jos svarstomų problemų reformulavimas įvairių specialiųjų mokslų kalba. Pirmajame natūralistinei epistemologijai skirtų straipsnių rinkinyje *Naturalizing epistemology* (1985) ši pozicija formuluojama kaip griežtoji „pakeičiamumo tezė“ (*the strong replacement thesis*), kuri teigia, kad „epistemologiniai klausimai gali būti pakeisti psichologiniais, ir toks pakeitimas turi būti padarytas; psichologiniai klausimai apima visą tą turinį, kuris yra epistemologiniuose klausimuose. Šiuo požiūriu psichologija pakeičia epistemologiją taip, kaip chemija pakeitė alchemiją“ (Kornblith 1985: 6).

Tačiau epistemologijos kompetencijai priklauso ne tik klausimas „kaip mes pažįstame išorinį pasaulį?“, kurį (galbūt) sėkmingai gali pakeisti klausimas „kaip susiję empiriniai duomenys ir mokslo teorijos?“, bet ir klausimas „kaip mes turėtume pažinti pasaulį?“. Įprasta teigti, kad mokslas į tokio pobūdžio klausimus negali atsakyti. Daugių daugiausia tepaaiškina, kaip susiformuoja žmonių įsitikinimai, tačiau nieko negali pasakyti apie tai, kaip jie turėtų būti formuojami. Todėl nuosekli natūralistinė pozicija reikalautų atsisakyti tokių klausimų. Normatyvumas čia gali būti suprantamas „instrumentine“ prasme, kaip „technologiniai ir ekonominiai vertinimai“ (Norkus 2000:18). Šią galimybę natūralizuotai epistemologijai palieka ir Quine'as: „epistemologijos natūralizavi-

mas nereiškia, jog atsisakoma normatyvumo ir tenkinamasi nereikliu vykstančių procedūrų aprašymu. Mano nuomone, normatyvinė epistemologija yra inžinerijos sritis. <...> Čia nekeliamas galutinės vertės klausimas, kaip moralėje; svarbus tik efektyvumas tolesnio tikslo, tiesos ar prognozės atžvilgiu. Normatyvumas čia, kaip ir bet kur kitur inžinerijoje, tampa deskriptyviu, kai išreiškiamas galutinis kriterijus“ (Quine 1986: 664–665).

Vis dėlto nemaža natūralizmo atstovų mano, kad normatyviniai epistemologijos klausimai yra teisėti, ir pasisako už „silpnąją pakeičiamumo tezė“ – už epistemologijos natūralizavimą ir jos, kaip savarankiškos normatyvinės disciplinos, išsaugojimą. Natūralizuota epistemologija silpnąją prasme turėtų apimti abiejų pažinimo formų (mokslo ir filosofijos) pranašumus – ji formuluotų epistemologines normas ir darytų tai „bendradarbiaudama“ su mokslu. Kaip tokio bendro darbo disciplinos-partnerės nurodomos evoliucinė biologija, neurologija, žinojimo sociologija, kognityvinė ir biheivoristinė psichologija, lingvistika, mokslo istorija ir etnometodologija (Maffie 1990: 290).

Tačiau koku būdu galima sujungti mokslinį metodą, suprantamą kaip pažangiausi empirinio tyrimo būdai, ir epistemologiją – tyrimą, siekiantį nustatyti žinojimo, racionalumo, pagrindimo ir pan. normas? Bandantieji kurti natūralistinę, bet normatyvinę epistemologiją turėtų susidurti su, regi, neišvengiama, dilema: arba disciplina taiko empirinio tyrimo metodus, siekdama aprašyti ir paaiškinti pažinimo procesus, kokie jie faktiškai yra, ir dėl to ji negali išvesti jokių episteminių normų; arba ji remiasi dar kokia nors kita, nenatūralistine metodologija ir taip nuneigia pamatinį natūralizmo teiginį, jog epistemologiniai klausimai gali būti sėkmingai reformuluoti empirinio mokslo kalba. Tad „natūralistinė epistemologija“, regis, yra neįmanoma disciplina.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip ši natūralistinė dilema iškyla ir kaip ją sprendžia dvi natūralistinės socialinės epistemologijos koncepcijos – A. I. Goldmano veritizmas ir S. Fullerio sociologinis natūralizmas.

1. Veritistinis A. I. Goldmano natūralizmas: nuo konceptualinės link psichologinės-lingvistinės analizės

1.1. Epistemologija ir kognityviniai bei socialiniai mokslai

A. I. Goldmanas dažnai pristatomas kaip „neabejotinas lyderis tarp tų, kurie siekia filosofijos reikmėms pajungti kognityvinių ir socialinių mokslų išteklius“ (Roth 1996: 261). Šis apibūdinimas pasako ir tai, kad Goldmanas nėra radikalusis natūralistas – Quine sekėjas epistemologijos pajungimo psichologijai klausimu. Pagrindinis Goldmano motyvas susieti epistemologiją ir specialiuosius mokslus yra, kaip jis pats apibūdina, „vartotojiškas“ – tai noras pasinaudoti pastarųjų laimėjimais ir „praturtinti“ epistemologiją. Tačiau ji lieka savarankiška disciplina, kelianti savus, visiškai teisėtus klausimus.

Goldmano natūralistinės epistemologijos koncepciją sudaro dvi dalys – individualistinė ir socialinė epistemologija. Jos skiriamos priklausomai nuo tyrimo objektų pobūdžio. Individualistinė epistemologija tyrinėja ir vertina pamatinius kognityvinius sąmonės-smegenų procesus, kurie apima „suvokimą (*perception*), atmintį, dėmesį, sąvokų formavimą, problemų sprendimą, mokymąsi ir samprotavimą (*reasoning*)“ (Goldman 1987: 131), bei tuos įsitikinimus formuojančius (*belief-forming*) metodus, kurie nėra socialiniai: išmokstamus algoritmus, technikas ir procedūras.

Socialinės epistemologijos objektas yra socialiniai įsitikinimus formuojantys metodai. Ši kategorija apima „reagavimo įvairius argumentavimo ir retorinius stilius modelius, žmonių patikimumą vertinančius metodus ir pan. Skiriamasis *socialinių* metodų požymis yra tas, kad jų *įeiga (input)* yra kitų žmonių nuomonės (*opinions*) arba komunikaciniai aktai, arba subjekto įsitikinimai (*beliefs*) apie juos“ (Goldman 1987:131).

Socialinė epistemologija taip pat tiria ir siekia įvertinti komunikacinio elgesio modelius ir strategijas. Pavyzdžiui, kokią verbalinę techniką naudoja kalbėtojas, siekdamas įtikinti auditoriją? Kokius klausinėjimo, raginimo, paneigimo ir kritikos būdus jis taiko? Kokiomis komunikacijos priemonėmis ir formomis jis disponuoja ir kurias iš jų pasirenka?

Determinuoti žmonių įsitikinimus taip pat gali institucinės taisyklės ir struktūros, veikiančios komunikacijos srautą. Jos atlieka svarbų vaidmenį sprendžiamos, koks pranešimas bus pasiųstas ir koku kanalu, iš kokių šaltinių ir kokiai potencialių gavėjų aibei. Išskyrus neformalią, „veidas į veidą“ situaciją, kai komunikacijos galimybės nesuvaržytos, potencialūs pranešimų siuntėjai privalo mokėti arba varžytis dėl komunikacijos kanalų. Reklamuotojai (skelbėjai) turi mokėti už komercinę vietą; parlamento oratoriai turi būti pripažinti pirmininko; visuomenės veikėjai privalo teikti vertus viešinti pranešimus; autoriai ir tyrinėtojai turi gauti savo darbų pripažinimą iš leidėjų ir profesionalių žurnalų. Visos institucinės taisyklės ir struktūros, kurios valdo pranešimų perteikimo pasirinkimą, turi svarbią reikšmę informacijos srautui ir galiausiai įsitikinimų produkavimui. Todėl jos taip pat yra socialinės epistemologijos objektas.

Tiek individualistinė, tiek socialinė epistemologija turi savo mokslus-partnerius. Individualistinės epistemologijos partneriai yra kog-

nityviniai mokslai. Pagrindinis Goldmano motyvas jungti šias disciplinas yra tas, kad epistemologija, jų padedama, galėtų išplėsti ir patikslinti savo konceptualinius ir klasifikacinius išteklius bei atsižvelgti į realias pažįstančiojo subjekto galimybes. Klasikinės epistemologijos normos, regis, dažnai adresuojamos „idealiam“ pažinimo subjektui, o ne žmonėms, kurių informacijos apdorojimo galimybės ribotos. Tokia nuostata nepriimtina daugeliui natūralistų, pabrėžiančių, kad „privalomybė“ implikuoja „galimybę“. Anot Goldmano, „nėra prasmės rekomenduoti procedūrų, kurių objektas negali atlikti, ar nurodyti preskriptyvinius rezultatus, kurių jis negali pasiekti“ (Goldman 1985b: 218).

Socialinės epistemologijos mokslai-partneriai yra istorija, sociologija, antropologija, politikos mokslai ir socialinė psichologija. Šie mokslai tyrinėja įvairių socialinių grupių „įsitikinimų profilius“ (*belief-profiles*), jų tikslas yra aprašymas ir paaiškinimas, o socialinės epistemologijos – normų formulavimas, vertinimas arba kritika: „Ji ne tik siekia atsakyti į klausimą, kaip ir kodėl įsitikinimai kinta ar evoliucionuoja, bet ir įvertinti šiuos pokyčius epistemologiškai svarbių dimensijų pagrindu“ (Goldman 1987: 110).

1.2. Epistemologija kaip konceptualioji ir empirinė analizė

Kokios yra ir kuo remiasi tos „epistemologiškai svarbios dimensijos“, kurių pagrindu vertinami išvardytieji įsitikinimų determinantai? Goldmanas šiuo klausimu laikosi klasikinio požiūrio: „Aš manau, kad pagrindinės epistemologinio vertinimo sąvokos turi remtis *teisingu įsitikinimu* kaip savo galutiniu tikslu“ (Goldman 1986: 3). Šią poziciją jis vadina *veritistine* („veritizmas – tai požiūris, pagal kurį teisingas įsitikinimas yra galutinis pažinimo tikslas“; Gold-

man 1987: 122) ir lieka jai ištikimas tiek pirmajame stambiame savo veikle *Epistemology and Cognition* (1986), tiek pastaraisiais metais pasirodžiusiame *Knowledge in a Social World* (1999). Pabrėždamas savo koncepcijos veritistinę nuostatą Goldmanas vadina ją „veritistine epistemologija“ ir apibūdina taip: „Pagrindinis veritistinės epistemologijos klausimas yra šis: kokios praktikos skatina žinojimą kaip klaidos ir nuomonės neturėjimo (*ignorance*) priešingybę? Individuali veritistinė epistemologija šį klausimą kelia nesocialinių praktikų atžvilgiu, o socialinė veritistinė epistemologija – socialinių“ (Goldman 1999: 5).

Nors Goldmano nurodomas pažinimo tikslas ir yra klasikinis, XX a. pabaigoje XXI a. pradžioje jis toli gražu nėra savaimė suprantamas, ypač epistemologinėje programoje, pretenduojančioje būti natūralistine. Radikaliųjų natūralistų stovyklai atstovaujantys žinojimo sociologai teigia, kad žinojimas yra ne teisingas įsitikinimas, o „bet kas, ką tik žmonės laiko žinojimu“ (Bloor 1976: 3), todėl „nėra prasmės laikytis idėjos, jog kai kurie standartai ar įsitikinimai yra iš tiesų racionalūs ir skiriasi nuo tų, kurie tik lokaliai tokiais pripažįstami“ (Barnes and Bloor 1982: 27).

Goldmanas savąją poziciją gina labai paprastai: jis teigia, kad „su tiesa susiję standartai (*truth-linked*) yra tie standartai, kurie implicitiškai glūdi tiek tyrimo procese, tiek tikrojoje ‘intelektinių’ tikslų ir vertinimų sąvokoje“ (Goldman 1987: 135). Kitaip tariant, jis mano, kad pažintines ir intelektines praktikas nuo kitų veiklos rūšių skiria bendras tikslas ir šis tikslas yra tiesa. Atsakydamas į etnoepistemologo J. Maffie pastabą, jog kitų kultūrų pažintinės praktikos turi visai kitokius tikslus (pvz., kilnaus charakterio ugdymą ar tiesiog išmintingą gyvenimą), Goldmanas teigia, kad net ir tuo atveju, jei tiesa nėra pagrindinis pažinimo tikslas,

ji vis tiek yra vertybė, kuria žmonės paprastai yra suinteresuoti, todėl „disciplina, kuri vertina praktikas pagal jų polinkį produkuoti tiesą (*truth-producing*), yra visai pateisinama“ (Goldman 2000: 320).

Taigi tiesa, veritistiniu požiūriu, yra etalonas, pagal kurį galima graduoti intelektines ir pažintines praktikas, nes tai yra jų manomasis arba numatytasis tikslas. Tačiau ji nėra epistemologinio vertinimo kriterijus¹. Tokie kriterijai yra patikimumas, galia, produktyvumas, greitis ir našumas. Juos Goldmanas išskiria vadovaudamasis trimis galimybėmis, egzistuojančiomis kiekvieno pažintinio klausimo ar problemos atžvilgiu: A – į klausimą gali būti neatsakyta, B – gali būti atsakyta teisingai (*correct*) ir C – gali būti atsakyta neteisingai (*incorrect*). Kategorijos B atvejų santykis su kategorijomis A ir C rodo kognityvinio proceso, metodo ar socialinės praktikos patikimumą (*reliability*). Galia (*power*) yra atvejų B santykis su visų trijų A, B ir C kategorijų atvejais. Ji nusako, kiek konkretus procesas, metodas ar socialinė praktika yra pajėgūs pateikti tinkamus (*correct*) atsakymus į klausimus (formuoti teisingus įsitikinimus).

¹ Straipsnio apimtis neleidžia plačiau pristatyti Goldmano pateikiamos tiesos koncepcijos. Pažymėsime tik tiek, kad jis skiria tiesos *apibrėžimą* ir tiesos *įrodymą*. Tiesos apibrėžimas turėtų būti gautas analizuojant šios sąvokos vartojimą kalboje. Goldmanas teigia, kad paprastai ji reikiama tam tikrą mąstymo (kalbos) ir tikrovės santykį, todėl tinkamiausia tiesos samprata yra korespondentinė. Visos kitos epistemologinės sąvokos, tokios kaip „pagrįstas“, „verifikuotas“, „racionaliai priimtinas“ jau supponuoja tiesos sąvoką ir turi būti apibrėžiamos pasitelkiant ją. Intuityviai jos yra daug sunkiau suprantamos, negu „tiesa“, ir jų aiškinimas neišvengiamai veda link pastarosios sąvokos. Tiesa taip pat negali būti tapatinama su įrodymu (verifikavimo procedūromis): gali egzistuoti teisingų teiginių, kurie nėra įrodyti. Įvairios tiesos teorijos dažnai painioja šiuos du dalykus: apibrėžimą, kas yra tiesa, ir procedūrų, nurodančių, kada teiginys yra teisingas, nusakymą (pvz., koherencija laikoma tiek tiesos apibrėžimu, tiek jos matu).

Praktikos, procesai ir metodai gali būti labai patikimi, bet ne itin galingi. Pavyzdžiui, jei kokia nors praktika niekada neduoda išeigos kategorijoje C, ji gali būti labai patikima, bet ne itin galinga, nes dauguma jos rezultatų gali būti kategorijoje A ir tik maža dalis B. Taigi patikima praktika padeda išvengti klaidų, bet nebūtinai pašalina nežinojimą.

Galinga praktika yra ta, kuri yra santykinai efektyvi (bent jau ilgesnėje laiko atkarpoje) generuojant teisingus atsakymus, o ne vien tik išlaikant mažą proporciją klaidingų. Socialinė praktika gali būti laikoma galinga dviem prasmėmis: jeigu ji pateikia daugiau teisingų negu klaidingų atsakymų vienam klausėjui arba jeigu ji pateikia daugiau teisingų negu klaidingų atsakymų daugeliui klausėjų. Pastarąjį jos pranašumą nusako epistemologinis produktyvumo (*fecundity*) kriterijus. Jis yra svarbus socialinėje epistemologijoje, nes kokios nors kultūros mokslinė praktika gali būti santykinai galinga ta prasme, kad ji pagreitina mažos elitinės mokslininkų grupės mokslinių tiesų atradimą. Tačiau likusi populiacijos dalis dėl silpno visuomeninio švietimo gali likti nežinojime. Tokios kultūros praktikos ar institucijos stokoja produktyvumo.

Ketvirtas vertinimo kriterijus yra greitis (*speed*), kuriuo procesas, metodas ar praktika generuoja teisingus atsakymus.

Efektyvumas (*efficiency*) apima sąnaudų elementą. Jei siekiama atsakymų į kompleksinius ir anksčiau neatsakytus klausimus, tam reikia tam tikrų išteklių. Naudingesnės praktikos yra tos, kurios skatina rasti atakymus mažesnėmis sąnaudomis. Jos gali taupyti sąnaudas koncentruodamos arba paskirstydamos kognityvinį darbą. Todėl viena iš svarbių socialinės epistemologijos sričių yra informacijos ekonomika.

Visi šie kriterijai yra veritistiniai – jie vertina kognityvinius procesus, metodus ir praktikas pa-

gal tai, kiek šie skatina formuoti teisingus įsitikinimus.

Goldmanas pabrėžia, kad terminą „kriterijus“ jis vartoja kiek kitaip, nei įprasta. Paprastai kriterijus nusako verifikacinę procedūrą, arba tiesiog būdą nustatyti, ar tiriamas objektas turi kokią nors konkrečią charakteristiką. Goldmano koncepcijoje kriterijus reiškia „sąlygą, kuri nusako charakteristiką ar dydį, kurie tiriamus objektus *padaro* (palyginti) gerus arba blogus. Tokios charakteristikos nusakymas yra konceptualiai pirmesnė užduotis ir ji turi būti skiriama nuo verifikavimo ar determinavimo procedūros radimo užduoties“ (Goldman 1987: 137).

Kriterijaus nustatymo procedūra nepriklauso empirinių mokslų kompetencijai. Šie mokslai pasitelkiami tik tada, kai kriterijus jau nustatytas ir jų užduotis – nusakyti tą faktinį pamatą, kuris siejamas su kriterijumi. Kitaip tariant, epistemologiniai vertinimo kriterijai nėra visai autonomiški – jie visada eina po (*supervenens*) grynai faktinės dalykų padėties.

Ši tiesos ir epistemologinių vertinimo kriterijų teorija sudaro fundamentalią Goldmano epistemologijos (tiek individualistinės, tiek socialinės) koncepcijos dalį. Ji remiasi konceptualine tiesos, žinojimo ir pagrindimo (*justification*) sąvokų analize ir tuo primena klasikinės analitinės epistemologijos teorijas. Tokiai analizei nėra svarbi kokia nors empirinė informacija apie tikrovę, ji tik nusako, „nuskaidrina“ tą turinį, kuris glūdi epistemologinėse sąvokose. Taigi, nors Goldmanas savo koncepcijoje ir palieka erdvės empiriniams epistemologijos klausimų svarstymams, koncepcijos normatyvumas remiasi ne jais, o apriorine, filosofine dalimi. Tai reiškia, kad ji nėra nuosekliai natūralistinė, nes išpažįsta metodologinį dualizmą – šalia mokslo metodų teigia egzistuojant dar vienos rūšies (filosofinius) metodus.

Dėl šios priežasties ankstyvąjį Goldmano natūralizmą kiti natūralistų stovyklos atstovai vertina kaip nepriimtą. J. Maffie, apibūdinamas Goldmano „kriterializmą“ kaip „apribotą natūralizmą“, teigia: „Jis [kriterializmas] interpretuoja epistemines savybes kaip apimančias *sui generis* normatyvinę dalį, kuri nėra prieinama moksliniams metodams ir todėl išeina už metodologinių-epistemologinių natūralizmo rėmų. Trumpai tariant, kriterialistai yra riboti natūralistai. Tarp mokslo ir metalygio tyrimo, kokie yra pažinimo tikslai, normos bei vertybės, sprendimų reikšmė ir galiojimas, nėra epistemologinio ir metodologinio *tęstinumo*, nes pastarasis reikalauja specialių, apriorinių, nenatūralių metodų. <...> Epistemologija vis dar lieka pirminė ir autonomiška mokslo atžvilgiu, kadangi ji tebe naudoja nenatūralius kognityvinius metodus. Iš to išplaukiantis pažintinės žmogaus veiklos išsišakojimas kenkia natūralizmo, kaip visa apimančios metodologinės ir epistemologinės programos, vientisumui“ (Maffie 1990: 289).

1.3. Epistemologija kaip psichologinė-lingvistinė analizė

Atsižvelgdamas į šią kritiką Goldmanas knygoje *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and the Social Sciences* (1992) pakoreguoja pradinę savo koncepciją, priartindamas ją prie „neapriboto natūralizmo“. Naujojoje savo teorijoje jis atsisako konceptualiosios analizės, kaip savitos, nemokslinės metodologijos, ir teigia, jog „mokslas yra svarbus tiek pažinimo aksiologijai (episteminiams tikslams ar uždaviniams nustatyti), tiek episteminio vertinimo kriterijų arba standartų atrankai“ (Goldman 1994: 307).

Nepaisant šio posūkiu link nuoseklesnio natūralizmo, Goldmano požiūris į epistemologijos normatyvumą ir į jo paties bei Quine'o natūralizmo skirtumus išlieka nepakitęs. Cha-

rakterizuodamas Quine'ą kaip metodologinį natūralistą, Goldmanas pabrėžia, kad Quine'o koncepcijoje epistemologijos inkorporavimas į gamtos mokslus yra įmanomas tik dėl to, kad Quine'as priskiria epistemologijos kompetencijai tik *aiškinamuosius* klausimus, pavyzdžiui, „koku būdu žmogiškosioms būtybėms pavyko sukurti mokslą, remiantis jų turima informacija (receptorių dirginimu)“. O save patį Goldmanas priskiria prie tų natūralistų, kurie „teikia didesnę reikšmę normatyvinei dimensijai negu Quine'as“ (Goldman 1994: 306). Taigi, nors ir siekdamas tapti nuoseklesniu natūralistu, Goldmanas mano, jog normatyvinė dimensija epistemologijoje turi išlikti.

Naują ir senąją Goldmano koncepcijas sieja mintis, kad kelias link episteminių kriterijų ir standartų eina per normatyvinių episteminių sąvokų prigimties tyrimą. Tačiau dabar teigiama, kad šis tyrimas yra psichologijos ir lingvistikos mokslų užduotis: „psichologinės sąvokų teorijos gali būti instruktyvios nušviečiant (normatyvines) epistemines sąvokas, tokias kaip pagrindimas (*justification*) ir racionalumas“ (Goldman 1994: 307). Kaip tai yra įmanoma? Tai įmanoma ne todėl, kad psichologija kaip nors kildintų šias sąvokas iš faktų, o todėl, kad ji aprašo realiai žmogaus sąmonėje vykstančio epistemologinio vertinimo procesus: „episteminių normų teorija pasitelkia mokslinę psichologiją ne pažįstančiojo subjekto (*epistemic agent*), o episteminio eksperto arba vertintojo (*epistemic judge or evaluator*) sąvokų tyrimui“ (Goldman 1994: 307).

Taigi ankstesniąją apriorinę conceptualinę analizę keičia psichologinis aprašymas, kaip primami vertinamieji episteminiai sprendimai. Episteminis vertinimas, naujuoju Goldmano požiūriu, yra kalbos ir mąstymo duotybė, vienas iš „episteminių liaudies papročių“ (*epistemic folkways*). Epistemologijos misija yra šių

papročių aprašymas ir, jei tai yra tikslinga, patobulinimas. Taigi ji skyla į dvi rūšis – deskriptyvią ir normatyvinę. Jų funkcijas Goldmanas apibūdina taip: „deskriptyvioji mokslinė epistemologija siekia aprašyti mums įprastus episteminius vertinimus, o normatyvinė mokslinė epistemologija tęsia episteminių sprendimų priėmimo arba tokių sprendimų sisteminių principų formulavimo praktiką. Tačiau ji yra pasirengusi nukrypti nuo mums įprastų episteminių sprendimų, jei tai pasirodo tikslinga“ (Goldman 1992: 156).

Remdamasis sąvokų reprezentacijos psichologinėmis teorijomis, Goldmanas pateikia *deskriptyviosios* epistemologijos apmatius. Jis teigia, kad episteminis vertintojas turi „sąmonėje sukauptą episteminių teigiamybių ir trūkumų (*virtues and vices*) aibę arba sąrašą“ (Goldman 1992: 157). Vertindamas kokį nors tikrą ar hipotetinį įsitikinimo atvejį, episteminis vertintojas apsvarsto, kokiais procesais remiantis šis įsitikinimas gautas, ir palygina jį su turimu teigiamybių ir trūkumų sąrašu. Jei procesas atitinka vien teigiamybes, jis laikomas pagrįstu (*justified*). Jei jis apima ir dalį trūkumų, laikomas nepagrįstu (*unjustified*). Jei jis neatitinka nei teigiamybių, nei trūkumų sąrašo, gali būti laikomas a-pagrįstu (*nonjustified*).

Kad episteminių teigiamybių ir trūkumų aibės egzistuoja ir kad jos apima tam tikrus procesus, Goldmano nuomone, galima spręsti iš įprastinės kalbos praktikos: „Aš siūlau identifikuoti svarbias intelektines teigiamybes (bent jau svarbias pagrindimui) su įsitikinimus formuojančiais gebėjimais arba procesais, kurie nurodomi atsakant į klausimą 'iš kur X tai žino?' Dažni atsakymai į šį klausimą yra 'jis tai matė', 'jis tai girdėjo', 'jis tai atsimenta', 'jis tai išsamprotavo remdamasis tokiu ir tokiu įrodymu'. Taigi įsitikinimų pagrindimas regėjimu, girdėjimu, atsiminimu ir išvedimu liaudies požiūriu priklaus-

so prie intelektinių teigiamybių rinkinio. Ir priešingai, tokie atsakymai į klausimą „iš kur X tai žino?“ kaip ‘spėliodamas’, ‘emocingai mąstydamas’ (*by wishfull thinking*), ‘neatsižvelgdamas į priešingą įrodymą’ skamba anomaliai. Tai yra ženklas, kad šie įsitikinimų formavimo būdai – spėliojimas, šališkas mąstymas, priešingų įrodymų ignoravimas – paprastai yra vertinami kaip intelektualiniai trūkumai“ (Goldman 1992: 162).

Remdamasis šiomis pastabomis, Goldmanas „iš naujo“ išveda epistemologinį vertinimo kriterijų – patikimumą. Episteminis vertintojas sudaro savo episteminių teigiamybių ir trūkumų sąrašus vadovaudamasis būtent šiuo kriterijumi, kurį perima ir taiko normatyvinė epistemologija.

Naujoji Goldmano koncepcija yra nuosekliai natūralistinė metodologiniu požiūriu – ji remiasi vien tik empiriniais aprašomaisiais metodais. Tačiau ar ji tikrai išlieka normatyvinė? Šios koncepcijos aprašomos normos nėra nei mokslinio, nei filosofinio tyrimo rezultatas, nes jos remiasi „episteminiiais papročiais“, „sveiku protu“ ir pan. Žiūrint klasikinio epistemologo akimis, tokia koncepcija nenurodo nieko, „kas turi būti“, o tik aprašo, „kas yra“. Kitaip tariant, ji išvis neturi jokios normatyvinės galios. O žiūrint akimis natūralisto, siekiančio normatyvinę epistemologijos galią paremti mokslu, ji taip pat neturi pranašumų: „ar mūsų terminų reikšmės yra atrandamos *a priori*, ar psichologinio eksperimentavimo būdu, yra visiškai nesvarbu tyrinėjamo klausimo [episteminio normatyvumo] atžvilgiu. <...> Kad ir kokią reikšmę aš priskirčiau terminui ‘pagrįstas’ (*justified*), pritarčiau ar ne dabartinei reikšmei, esminis klausimas, kodėl aš turiu pritarti tam tikroms įsitikinimų rūšims, išlieka, ir į jį negali būti atsakyta nurodant, ką reiškia terminas ‘pagrįstas’“ (Kornblith 1993: 363).

2. S. Fullerio sociologinis natūralizmas: epistemologija kaip žinojimo ekonomika ir politika

2.1. Epistemologija ir žinojimo sociologija

Fullerio socialinės epistemologijos variantas – tai mokslo filosofijos ir žinojimo sociologijos sąjunga, kuri turėtų išsaugoti abiejų disciplinų pranašumus, t. y. būti tiek normatyvinė, tiek empirinė.

Kokie šios sąjungos motyvai? Fullerio teigimu, klasikinė normatyvinė epistemologija yra atsidūrusi nepatogioje padėtyje, kai ji „geriausiu atveju traktuojama kaip rūgščios vynuogės, jei žinojimas nėra pasiekiamas taip, kad tai patiktų filosofams, o blogiausiu atveju kaip pretekstas filosofams išvis ignoruoti empirinius žinių gamybos tyrimus“ (Fuller 1988: 17). Anot Fullerio, sociologai (ypač vadinamosios „naujosios bangos“ žinojimo sociologijoje atstovai) mano, kad filosofų šnekos apie „deramus būdus“ pasiekti žinojimą, remiasi jų noru autoritetingai kalbėti apie tai, kas yra už empirinių disciplinų kontrolės ribų. Tiek Platonas, tiek Descartes savo teorijas apie idealiai racionalų pažinimą papildė pasakojimais, kaip sunkiai toks pažinimas pasiekiamas ir kaip jam trukdo giliai išsisknijusios aistros. Postpoperiškoji mokslo filosofija, pavyzdžiui, I. Lakatosas, peikia praeities mokslininkus už tai, kad jų veiksmai dėl socialinių interesų įtakos neatitinka racionaliai rekonstruotos mokslo istorijos. Trumpai tariant, „naujųjų“ žinojimo sociologų akimis, filosofai savo ydą paverčia pranašumu: užuot laikę filosofinio idealo atotrūkį nuo tikrovės jo klaidingumo požymiu, jie mano, kad realiams pažinimo subjektams šį idealą trukdo suprasti tam tikra mąstymo dalis, kurios jie deramai dar neįvaldė. Taigi juo daugiau idealas nutolęs nuo mokslo kaip socialinio reiškinių rea-

lybės, tuo labiau reikalingas Metodas, o juo labiau reikalingas Metodas, tuo didesnis filosofų, Metodo ekspertų, autoritetas. Todėl sociologiškai orientuoti epistemologijos kritikai linke užimti pliuralistinę, *laissez-faire* poziciją specialiųjų disciplinų atžvilgiu.

Tačiau, kaip nurodo Fullerus, tokia pozicija neatsižvelgia į tai, kad specialiųjų empirinių disciplinų teiginiai dažnai nesutampa arba išvis yra nesulyginami. Analizuojant, pavyzdžiui, mokslo psichologų ir sociologų citavimo suvestines, matyti, kad jie beveik nesiremia vienas kito darbais, nors ir priklauso tai pačiai „mokslo studijų“ (*science studies*) disciplinų grupei. Kadangi mokslo psichologus ir sociologus daugiausia vienija karas su bendru priešu – klasikinė epistemologija, tai jie nedaugskiria dėmesio vienas kito teiginių kritikai. Būtent tai suteikia erdvės normatyvinei ir kartu natūralistinei epistemologijai, kurios pagrindas yra dar O. Conte'o išreikšta idėja, jog pagrindinis filosofijos vaidmuo yra mokslinio metodo taikymas patiems mokslams, siekiant reguliuoti jų raidą.

Tokį epistemologijos natūralizavimo būdą Fullerus laiko dviejų kraštutinumų kompromisu: vienas kraštutinumas – tai filosofijos pranašumo ir kitoniškumo specialiųjų mokslų atžvilgiu teigimas; kitas – jos suniveliavimas su specialiaisiais mokslais. Kompromisas – atsakyti jos pranašumo specialiųjų mokslų atžvilgiu, bet išsaugoti kitoniškumą. Šis kitoniškumas yra normatyvinis jos pobūdis, tačiau „be tradiciškai jai būdingo neriboto ir besąlyginio požiūrio į kuriamas normas. <...> Natūralizuoti dekartiškąjį *cogito* – tai apginkluoti jį laukiamos naudos skaičiavimais, reikalingais instrumentaliai racionaliems sprendimams priimti. Užuoť kategoriškai klausus, ar aš galiu išeiti už savo sąmonės ribų, mano mintys dabar nukreipiamos į galimus padarinius tam tikrų veiklos krypčių, kuriomis aš galiu įgyvendinti norimus tikslus“ (Fuller 1993a: 164).

2.2 Socialinė epistemologija kaip žinojimo ekonomika

Epistemologijos natūralizavimas Quine'o *Epistemology naturalized* įtakoje paprastai yra suprantamas kaip jos psychologizavimas, tačiau Fullerus mano, kad socialiniai mokslai yra tinkamesni moksliniai epistemologijos partneriai. Ši pozicija motyvuojama žinojimo sociologų įžvalga, kad žinojimas visų pirma yra socialinis fenomenas: „žinojimu visuomenėje vadinamas ne tiek jos individualių narių sensorinis patyrimas ar suma to, ką būtų galima pavadinti jų biologiniu pažinimu, o kolektyvinė Tikrovės vizija. Tos mūsų kultūros žinios, kurias reprezentuoja mokslas, nėra toks tikrovės pažinimas, kurį kiekvienas individas galėtų patirti ar išmokyti vienas. Tai yra tai, ką geriausiai patikrintos teorijos ir daugiausiai informuotas mąstymas teigia esant, nepaisant regimybės. <...> Taigi žinojimą geriau prilyginti Kultūrai negu Patyrimui“ (Bloor 1976: 12).

Fullerio koncepcijoje žinojimas yra tiesiog tam tikri lingvistiniai artefaktai (tekstai), o socialinė epistemologija – tai tyrimas, „kaip šie artefaktai pripažįstami žinojimu; kokie yra galimi šių artefaktų apyvartos modeliai (ypač kaip jie naudojami gaminti ir kitiems, tokiems pat artefaktams, ir tokiems, kurie turi politinių ir kultūrinių padarinių); kaip produkuojami tam tikri gamintojų požiūriai į pažintinės veiklos visumos prigimtį“ (Fuller 1988: XI–XII). Kitaip sakant, jos dėmesio centre yra socialiniai sertifikacijos procesai, kuriuose tam tikri tekstai įgyja „žinojimo“ statusą.

Tačiau socialinė epistemologija neapsiriboja vien išvardytųjų fenomenų aprašymu. Normatyvinė jos užduotis – „pasiekti optimalų kognityvinio darbo padalijimą. Tariant kitais žodžiais, <...> socialinis epistemologas siekia parodyti, kaip mūsų kognityvinių siekių *produktai* yra vei-

kiami keičiant tuos socialinius saitus, kuriais vienas su kitu yra susiję žinių *gamintojai*. Todėl socialinis epistemologas būtų idealus episteminis politikas: jei atsirastų tam tikro žinojimo produkto poreikis, jis sudarytų schemą, kaip reikėtų paskirstyti darbą, kad šis produktas būtų gaminamas tinkamiausiai (arba efektyviausiai); arba jei visuomenė jau turi tam tikrą kognityvinio darbo paskirstymo schemą, socialinis epistemologas galėtų nurodyti tuos žinojimo produktus, kurie jos pagrindu galėtų atsirasti“ (Fuller 1988: 3).

Socialinė epistemologija, kaip rodo pastaroji citata, visų pirma būtų mokslo institucijų vadyba arba „tekstų gamybos ekonomika“ (Fuller 1988: 271), kuri ne tiek kvestionuotų egzistuojančius gamybos tikslus, kiek empiriškai tirtų šią gamybą veikiančius dėsningumus. Pažinimo institucinės (įtvirtintos normomis) formos būtų vertinamos pagal tai, kiek jos skatina arba kliudo gamybai. Šiuo pagrindu išvestos naujos gamybos normos galėtų būti testuojamos empiriškai lyginant rezultatus, tad epistemologija iš tiesų būtų empirinė ir natūralistinė, nors ir ne normatyvinė klasikine prasme.

Tačiau tokią normatyvinės-natūralistinės epistemologijos versiją Fulleris tik pamini, bet nerealizuoja. Kaip rodo vėlesni darbai, jam labiau rūpi socialinės epistemologijos kaip žinojimo politikos versija, kurią jis supranta kaip naujų mokslo institucijų valdymo *tikslų* svarstymą ir priemonių šiems tikslams įgyvendinti numatymą. Pereinamoji grandis nuo ekonominės link politinės socialinės epistemologijos versijos yra episteminio autoriteto tyrimas, kuris turbūt ir paskatino Fullerį nuo žinojimo ekonomikos pereiti prie mokslo politikos.

2.3. Episteminis mokslo autoritetas

Kadangi „žinojimas egzistuoja tik įsikūnydamas lingvistinėse ir kitose socialinėse praktikose“

(Fuller 1993b: XV), labiausiai krintantis į akis ir lengviausiai tyrimui prieinamas jo pavyzdys yra mokslas. Nuo jo Fulleris ir pradeda savo tyrimą, kaip „tam tikri artefaktai įgyja žinojimo statusą“. Tačiau pažymėtina, kad šiame tyrime jis remiasi ne tiek tiesioginiais savo paties empiriniais stebėjimais, kiek mokslo ir technologijų tyrimų (MTT) (*science and technology studies*) sąjūdžio rezultatais.

MTT pradžia yra XX a. aštuntajame dešimtmetyje Edinburgo mokyklos suformuluota „stiprioji žinojimo sociologijos programa“, iškėlus užduotį „tirti mokslą mokslškai“. Iki tol mokslas buvo laikomas autonomine veiklos sritimi, kuriai būdingi tokie raidos dėsningumai, kurių dėka mokslas negali būti sociologiškai tiriamas taip pat, kaip tiriama teisė, religija ar medicina. Tokį jo įvaizdį formavo racionalistinė mokslo filosofija ir istorija, tyrinėjusios vidinę mokslo raidos logiką, bei klasikinė žinojimo sociologija, sukūrusi ypatingo mokslo etoso koncepciją. Klasikinė žinojimo sociologija savo kompetencijos sferą apribojo paklydimus nulemiančių socialinių priežasčių analize. Ji besąlygiškai pripažino matematikos ir gamtotyros pretenzijas įkūnyti „teisingą“ ar „objektyviai pagrįstą“ žinojimą ir priėmė prielaidą, kad toks žinojimas nėra sociologinės analizės objektas, kadangi gali būti paaiškintas kaip adekvataus mokslinio metodo, užtikrinančio objektyvų ir teisingą žinojimą, produktas.

Pirmas žingsnis link šio įvaizdžio kritikos buvo T. Kuhno *Mokslo revoliucijų struktūra*. Šis veikalas tapo pavyzdžiu, kaip daug ką moksle galima paaiškinti nevarojant tokių filosofinių kategorijų kaip „tiesa“, „objektyvumas“, „racionalumas“ ar netgi „metodas“, o būtent šios kategorijos vertė sociologus taikyti dvejopus standartus tyrinėjant mokslą ir kitas socialines praktikas. Sociologų išvados apie mokslą rėmėsi ne empiriniais tyrimais, o pačių mokslininkų

ir filosofų liudijimais bei didžiaisiais mokslo istorijos epizodais.

Edinburgo mokyklos atstovai pradėjo empirinius mokslinio žinojimo tyrimus, kurių tikslas – atskleisti socialinių veiksnių reikšmę mokslinėms kontroversijoms ir mokslininkų socialinių interesų įtaką mokslinėms teorijoms. Tokio pobūdžio tyrimai greitai virto plačiu sąjūdžiu, pavadintu mokslo ir technologijos tyrimais.

Nors šis sąjūdis prasidėjo nuo sociologijos, devintajame dešimtmetyje jame ėmė vyruoti etnografinė praktika. Etnografiniais tyrimo metodais buvo siekiama „stebėti iš šalies“ mokslininkų „gentį“, fiksuoti jų žodžių ir veiksnių skirtumus, analizuoti jų ritualus ir mitus. Šių tyrimų rezultatas – naujas mokslinės veiklos vaizdas, gerokai besiskiriantis nuo to, kurį pateikia mokslo filosofai racionalistai ir istorikai. Svarbiausias jos bruožas, kurį beveik sutartinai pažymi mokslo etnografai, – konstruktyvistinis pobūdis: „Mokslinis tyrimas yra procesas, kuriame tikrovė ne atvaizduojama, o konstruojama“ (Knorr-Cetina 1983: 166).

MTT rezultatų pagrindu Fulleris teigia, jog mokslo autoritetas remiasi ne tiek kokiais nors ypatingais mokslininkų gebėjimais, kiek specialia retorika, apsaugančia jų priimamus sprendimus nuo viešo aptarimo. Šią retoriką apibūdina „giliojo mokslo“ koncepcija. Anot jos, mokslininkai įgyja žinojimą dėl unikalių savo proto ir kūno gebėjimų. Specialus lavinimas suteikia jiems ypatingų įgūdžių tikrovės prigimčiai reprezentuoti. Gilusis mokslas yra savotiška „gyvenimo forma“, jis nėra iki galo verbalizuojamas, apima „neišreiškiamas žinias“ (*tacit knowledge*), reikalauja ilgalaikio ir kruopštaus fenomenologinio tyrimo, kad jį suprastume (Fuller 1993c: 12).

Šiai giliojo mokslo koncepcijai Fulleris priešina „seklojo mokslo“ koncepciją. Seklusis

mokslas yra kalbinis amatas, kurį sudaro gebėjimas derėtis ir brėžti sau palankias mokslo ribas. Geriausias kelias tokiam mokslui tyrinėti – tai dekonstruoti mokslininkų retoriką ir atskleisti jos slepiamą veiksnių chaosą (pozityvistiskąjį „atradimo kontekstą“).

Nuosekli seklisosios mokslo koncepcijos išvada – mokslinė veikla niekuo nesiskiria nuo kitų socialinių praktikų, todėl jos priimami sprendimai (ypač skirtingų projektų finansavimo klausimais) turi būti svarstomi viešai. Viešos mokslo atskaitomybės didinimas tampa nauju Fullerio socialinės epistemologijos tikslu, kuriam įgyvendinti jis siekia išplėtoti retoriką, įtikinančią tiek mokslininkus, tiek mokslo politikos patarėjus, jog „jie dar nepakankamai supranta žinių gamybą ir paskirstymą, kad priimtų protingus sprendimus“ (Fuller 1993c: 229). Egzistuojančią mokslo politiką Fulleris apibūdina kaip „institucinę inerciją“, kadangi ji vis dar remiasi mokslo, kaip autonominės srities, kuriai bet kokia išorinė įtaka ne tiek padeda, kiek trukdo, įvaizdžiu. Siekdamas įveikti šią inerciją socialinis epistemologas turėtų veikti kaip Sokratas – suprobleminti įprastą matymo perspektyvą ir pakeisti ją „geresne“, t. y. atitinkančia MTT rezultatus².

² Pažymėtina, kad patys MTT atstovai savo veiklos rezultatus vertina ne taip besąlygiškai. Konstatavus konstruktyvistinę mokslinės veiklos prigimtį MTT atsiduria paradoksaliaje situacijoje. Kadangi šis sąjūdis prasidėjo nuo intencijos „tirti mokslą mokslškai“, o mokslas pasirodė esąs socialiai konstruojamas fenomenas, tenka kelti klausimą apie pačių MTT statusą. Dalis jų atstovų siūlo laikyti MTT ypatingo pobūdžio tyrimu, kurio tikslas – plėtoti „reflektyviają“ etnografiją (Woolgar, S. (ed.) *Knowledge And Reflexivity: New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. London: Sage, 1988). Reflektyvioji etnografija priešinama instrumentinei. Pastarosios tikslas yra „naujienu“ apie tiriamą objektą pateikimas, jos diskursas yra reprezentacinis. O reflektyvioji etnografija yra nukreipta į geresnį paties etnografo kultūros supratimą, į tai, kaip jis pats kuria instrumentinę etnografiją. Šis diskursas yra reflektyvus, jame nuolat atliekami du

2.4. Socialinė epistemologija kaip mokslo politika

Socialinės epistemologijos veiklos ribos išplečiamos ir dabar ji apibūdinama kaip „tarpdisciplininis projektas, mobilizuojantis empirinius žinojimo sociologijos (suprantamos labai plačiai – nuo kognityvinės socialinės psichologijos iki mokslo sociologijos ir socialinės idėjų istorijos) išteklius normatyvinės mokslo filosofijos tikslams“ (Fuller 1992: 427). Šis projektas veikia iš karto trimis frontais: 1) kaip metateorija; 2) kaip empirinė tyrimų programa; 3) kaip žinojimo politika.

Kaip metateorija, socialinė epistemologija reinterpretuoja mokslo filosofų ir sociologų atliekamus žinojimo tyrimus. Pagrindinis čia atliekamas metateorinis darbas yra žinojimo „natūralizavimas“, kuris „deramai suprastas reiškia ne epistemologijos sunykimą, bet ribų, skiriančių epistemologiją nuo socialinių mokslinių žinojimo tyrimų, panaikinimą“ (Fuller 1992: 428).

Kaip empirinė tyrimų programa, socialinė epistemologija vadovaujasi dvejopa strategija. Pirma, ji analizuoja normatyvinius filosofinius teiginius apie žinojimo augimą (t. y. mokslinio racionalumo teorijas). Antra, ji aiškinasi, kiek svarbios yra įvairios episteminės normos. Tai daroma anali-

judiesiai – reprezentuojamas objektas ir reflektuojamas reprezentacijos pobūdis. Vienas iš būdų tai daryti – tekstinės priemonės. Etnografinių mokslo studijų pionierius ir lyderis S. Woolgaras siūlo MTT perciti prie savi-diskonstruktyvaus rašymo stiliaus, įveikiančio „mokslinio diskurso hegemoniją“ (Woolgar, S. *Science: The Very Idea*. London and New York: Tavistock Publications, 1988, p. 94). Tačiau tai, regis, ne itin svarus tolesnių mokslo sistemos tyrimų tikslas.

Fulleris MTT paradoksą sprendžia teigdamas, jog yra galimos skirtingos pozicijos socialinių ir gamtos mokslų epistemologijų atžvilgiu: „Aš esu mokslinis realistas socialinių mokslų diskurso atžvilgiu. Tačiau aš esu antirealistas gamtos mokslų diskurso atžvilgiu tiek, kiek aš pripažįstu socialinių konstruktyvistų teorijas apie gamtos mokslų praktikas“ (Fuller 1993b: XIV).

zuojant epistemiškai svarbius istorinius epizodus, skaidant juos į sudedamąsias dalis ir laboratorinio modeliavimo būdu nustatant, kokių padarinių konkrečiam epizodui turi episteminės normos egzistavimas arba neegzistavimas.

Kaip žinojimo politika, socialinė epistemologija siekia išplėtoti retoriką, kuri jos metateoriją ir empirinius tyrimus paverstų priemonėmis, didinančiomis viešą mokslo atskaitomybę.

Vieša mokslo atskaitomybė, vėliau peraugusi į mokslo sekuliarizacijos idėją, tampa tuo veiklos frontu, kuriam Fulleris skiria daugiausia pastangų. Pagrindinė jo mintis – apeliavimas į mokslo autoritetą – šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje dažnai tampa vyriausybės argumentu darant spaudimą piliečiams; kita vertus, dabartinę savo galią mokslas galėjo įgyti tik palaikomas valstybės, gebančios koncentruoti milžiniškus išteklius moksliniams projektams. Tad būtina mokslo sekuliarizacija – valstybės galios ir mokslo teiginių autoritetizavimo atskyrimas (Fuller 2000: 3). Valstybė turėtų atskirti savo galią skleisti mokslinį žinojimą nuo galios jį kurti, kitaip tariant, sekuliarizuotame moksle žinių gamyba būtų „privatus“, o jų skleidimas – „viešas“ reikalas³.

Platinant žinias valstybei liktų dvi pagrindinės funkcijos: 1) tikrinti naujų žinių pagrįstumą, efektyvumą ir saugumą, reguliariai skelbti tikrinimo rezultatus; 2) steigti „mokslinio piliečių lavinimo“ institucijas, kurios leistų kritiškai vertinti mokslinius tyrimus viešuose forumuose bei organizuotų šiuos forumus. Žinių gamyba būtų palikta korporacijoms, sąjungoms, labdaros organizacijoms bei kitoms interesų grupėms, kurios įvairiomis mokesčių lengvatomis būtų skatinamos atsisakyti išimtinių teisių į intelektualinę nuosavybę (Fuller 2000: 105).

³ Plačiau apie S. Fullerio žinojimo politikos koncepciją žr. Norkus (2001).

Fulleris teigia esąs įsitikinęs, kad jau yra sukauptas pakankamas žinojimo pagrindas spęsti socialines ir mokslines problemas, tačiau jis nėra efektyviai naudojamas. Nacionalinės mokslo politikos prioritetu laikomos „begalinės inovacijos“, o tai rodo, jog valstybinė politika yra pajungta kariniam ir pramoniniam visuomenės sektoriams. Tačiau karinės ir pramoninės politikos imperatyvai turėtų veikti nacionalinę mokslo politiką tik tiek, kiek jie sutampa su piliečių tikslais. Žiūrint iš piliečių gerovės pozicijos, nuolatinis inovacijų vaikymasis ypatingos naudos neteikia. Daugybė publikuojamų tyrimų lieka kritiškai neaptartų ir apskritai neperskaitytų. Mokslinis talentas švaistomas varžantis dėl abejotinos vertės „originalių atradimų“, o juk galėtų būti naudojamas bibliotekų ir kitokių duomenų bazių paieškos ir paslaugų galimybės gerinti, kad egzistuojantis žinojimas būtų lengviau prieinamas.

Savąjį mokslo politikos modelį Fulleris vadina respublikoniškuoju, pabrėždamas participacinį jo pobūdį. Šis modelis akcentuoja aktyvų piliečių dalyvavimą valdymo reikaluose. Jis turi keletą pamatinių prielaidų. Pirmoji prielaida – žmonių nuomonė gali keistis į gerąją pusę, išklausus oponento. Antroji prielaida – visi piliečiai turi „teisę klysti“, kuri reiškia, kad jie gali laisvai pareikšti savo nuomonę nebijodami padarinių. Trečioji pamatinė respublikoniškojo modelio prielaida – „egzistuoja tam tikras ‘visuomeninis gėris’ ar ‘pilietinis idealas’, kuriuo žmonės gali remtis tuose svarstymuose, kurie peržengia specifinius individualius ir grupinius interesus“ (Fuller 2000: 15). Moksle tai būtų institucionalizuotos kritinės diskusijos taisyklės, kuriomis vadovaujantis būtų galima derinti konfrontuojančias žmonių nuomones.

Respublikoniškasis modelis ir jo pagrindu siūlomos mokslo valdymo reformos sudaro

normatyvinį Fullerio mokslo politikos koncepcijos branduolį. Tačiau šis branduolys, regis, nieko bendra nebeturi su pradine, natūralistine pozicija. Pirmia, nors „stambiojo mokslo“ realybė kritikuojama remiantis empiriniais sociologijos duomenimis, conceptualusis kritikos pagrindas yra atviros visuomenės idėja, suformuluota kritinio racionalisto Popperio. Ši idėja nėra formuluojama koku nors empiriniu būdu, ja nuo pat pradžių remiamasi kaip normatyviniu idealu. Antra, sociologinis natūralizmas yra visiškai nebūtinai Fullerio mokslo politikos koncepcijai. Jo mokslo politikos siūlymai gali būti priimtini ne vien sociologiniam natūralistui. Nei klasikinis epistemologas, nei mokslo filosofas racionalistas neneigia socialinių ir politinių veiksnių įtakos realiai mokslo raidai. Tad natūralizmas tampa neveiksmingu teoriniu Fullerio mokslo politikos koncepcijos priedu.

Išvados

Natūralizmas radikaliausiu (ir nuosekliausiu) pavidalu yra epistemologijos atsisakymas ir jos sprendžiamų užduočių paskirstymas specialiesiems mokslams. Sušvelninti jo variantai, siekiantys išsaugoti natūralizuotos epistemologijos normatyvumą, neišvengiamai yra metodologiškai nenuoseklūs. Tai rodo abiejų socialinių epistemologų pažiūrų evoliucija.

Konstruodamas natūralistinę-bet-normatyvinę koncepciją Goldmanas iš pradžių renkasi antrąją iš dviejų „natūralistinės dilemos“ blygių – ne visai natūralistinę metodologiją. Vėliau jo pažiūros evoliucionuoja link metodologiškai nuoseklesnio natūralizmo, tačiau kartu jo teorija netenka normatyvumo įprasta, klasikinės epistemologijos prasme.

Pradinė Fullerio sociologinio natūralizmo idėja – epistemologija kaip „tekstų gamybos ekonomika“ – grindžiama pirmąja iš dviejų „natū-

ralistinės dilemos“ blogybių – natūralistinė, bet nenormatyvine teorija. Epistemologo siūlomos normos daugių daugiausia būtų egzistuojančių tikslų pasiekimo esamomis priemonėmis „technologija“, arba „inžinerija“. Tačiau veikiamas „mokslinių mokslo“ tyrimų Fulleris pereina prie visiškai filosofinės mokslo politikos koncepcijos,

kurioje natūralizmas nevaicina svarbesnio vaidmens. Toje koncepcijoje socialinė epistemologija tampa politikos filosofijos šaka, besiremiančia tam tikru socialiniu-politiniu (respublikoniškos politinės bendruomenės) idealu, kuris nėra kokio nors natūralistinio ar empirinio tyrimo išvada.

LITERATŪRA

1. Bloor, D. 1976. *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge & Kegan Paul.
2. Barnes, B. and Bloor, D. 1982. „Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge“, in Hollis, M. and Lukes, S. (eds.) *Rationality and Relativism*. Cambridge: MITP.
3. Fuller, S. 1988. *Social Epistemology*. Bloomington and Indianapolis: Indiana UP.
4. Fuller, S. 1992. „Epistemology Radically Naturalized: Recovering the Normative, the Experimental, and the Social“, in Giere R. (Ed.). *Cognitive Models of Science*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Minnesota: Minnesota UP, 15: 427–459.
5. Fuller, S. 1993a. „Critical Notice: David Bloor's *Knowledge and social imagery*“, in *Philosophy of Science* 60: 158–170.
6. Fuller, S. 1993b. *Philosophy of Science and its Discontents*. New York and London: The Guilford Press.
7. Fuller, S. 1993c. *Philosophy, Rhetoric, and the End of Knowledge*. Madison, WI: Wisconsin UP.
8. Fuller, S. 2000. *The Governance of Science: Ideology and the Future of the Open Society*. Philadelphia: Open UP.
9. Goldman, A. I. 1985b. „Epistemics: The Regulative Theory of Cognition“, in Kornblith, H. (ed.). *Naturalizing Epistemology*. Massachusetts: MITP, 217–230.
10. Goldman, A. I. 1986. *Epistemology and Cognition*. Cambridge and London: Harvard UP.
11. Goldman, A. I. 1987. „Foundations of Social Epistemic“, *Synthese* 73 (1): 109–144.
12. Goldman, A. I. 1992. *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and Social Sciences*. Cambridge & London: The MITP.
13. Goldman, A. I. 1994. „Naturalistic Epistemology and Reliabilism“, in *Midwest Studies in Philosophy XIX*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 301–320.
14. Knorr-Cetina, K. 1983. „New Developments in Science Studies: the Ethnographic Challenge“, *Canadian Journal of Sociology* 8: 153–177.
15. Kornblith, H. 1993. „Epistemic Normativity“, *Synthese* 94: 357–376.
16. Kornblith, H. 1985. „Introduction: What is Naturalistic Epistemology?“, in Kornblith, H. (ed.). *Naturalizing Epistemology*. Massachusetts: MITP, 1–14.
17. Maffie, J. 1990. „Recent Work on Naturalized Epistemology“, *American Philosophical Quarterly* 27 (4): 281–293.
18. Norkus, Z. 2000. „Mokslo vertybinio neutralumo problema“, *Problemos* 59: 9–40.
19. Norkus, Z. 2001. „Akademinis mokslas ir demokratija“, *Politologija* 4: 3–52.
20. Quine, W. V. O. 1985. „Epistemology Naturalized“, in Kornblith, H. (ed.). *Naturalizing Epistemology*. Massachusetts: MITP, 15–30.
21. Quine, W. V. O. 1986. „Reply to White“, in Hahn and Schilpp (eds.). *The Philosophy of W. V. Quine*. Open Court, La Salle, IL, 664–665.
22. Roth, P. 1996. „Dubious Liaisons“, *Philosophical Psychology* 9(2): 261–280.

THE IDEA OF SOCIAL EPISTEMOLOGY AND NATURALISTIC DILEMMA

Audronė Rimkutė

Summary

The article analyses how in one of the branches of naturalistic epistemology – social epistemology – rises and is solved the „naturalistic dilemma“. Two leading conceptions of social epistemology are examined – the veritism of Alvin Goldman and the sociological naturalism of Steve Fuller. These conceptions are opposing classical epistemology and radical naturalism in maintaining that epistemology must be both naturalistic and normative. The article argues that the theories of such „weak“ naturalism are inevitably methodologically inconsistent. The evolution of the approaches of both the social epistemologists demonstrates this. At first Goldman constructs his conception of the naturalistic-normative epistemology as a combination of two distinct forms of inquiry – conceptual and empirical analyses – and so disproves the basic claim of naturalism that epistemological questions may be replaced by psycho-

logical questions, because psychological questions hold all the content there is in epistemological questions. Afterward his approach evolves to the more methodologically consistent naturalism, but in so doing it loses its normativity in the sense of classical epistemology. The initial idea of the sociological naturalism of Steve Fuller is epistemology as the „economy of text production“. The epistemic norms are there only as the „technology“ or „engineering“ of the attainment of the available goals. So, at first Fuller chooses the first horn of the dilemma – naturalistic but not truly normative epistemology. Later, however, under the influence of the „scientific studies of science“, Fuller switches to the fully philosophical conception of the science policy, where naturalism plays no greater role.

Keywords: naturalism, normativity, social epistemology, Alvin Goldman, Steve Fuller.

Įteikta 2003 01 12